

Dorota MICHALUK

ROZWÓJ UKŁADU PRZESTRZENNEGO MIELNIKA W XIII-XVIII W.

Miasta podlaskie wielokrotnie znajdowały się w kręgu zainteresowania historyków. W badaniach nad południowym Podlasiem nie pomijali również dziejów Mielnika, aczkolwiek nie zajmował on w ich pracach roli pierwszoplanowej. Krótkie artykuły dotyczące historii tej miejscowości znajdują się w wydawnictwach słownikowych: *Starożytna Polska* w opracowaniu M. Balińskiego i M. Lipińskiego¹, *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*² oraz *Miasta polskie w Tysiącleciu* pod redakcją S. Pazyry³.

Informacje odnoszące się do historii Mielnika znajdują się w pracach z zakresu osadnictwa⁴, gospodarki⁵, prawa miejskiego⁶, średniowiecznych działań militarnych⁷. Próby zbadania rozwoju układu przestrzennego Mielnika podjęte zostały na potrzeby wojewódzkiego konserwatora zabytków przez E. Fray i B. Tomecką. Wyniki przedstawiono w dwóch pracach o takim samym tytule: *Mielnik. Studium historyczno-urbanistyczne*⁸. W pracach tych obie autorki położyły nacisk na zestawienie danych źródłowych.

W pracy niniejszej* wykorzystano efekty kwerend archiwalnych przeprowadzonych w archiwach państwowych⁹ i kościelnych¹⁰ oraz informacje zawarte w źródłach drukowanych¹¹.

Na terenie Mielnika przeprowadzane były sondażowe badania archeologiczne. Badania Ireny Górskiej w rejonie wzgórza zamkowego i cerkiewnego w latach 1959-1961 pozwoliły na odkrycie śladów osad średniowiecznych, datowanych najwcześniej na wiek XI¹². Łukasz Rejniewicz, prowadzący badania w latach 1985-1987, koncentrował swoją uwagę na rozpoznaniu zamku mielnickiego. Wykopy sondażowe założono wokół Góry Zamkowej i ruin kościoła. W warstwach kulturowych zarejestrowano zaprawę wapienno-piaskową, materiał ceramiczny pocho-

* Artykuł jest przeredagowaną pracą magisterską obronioną w 1990 r. w Instytucie Historii Filii UW w Białymstoku. Dziękuję prof. Stanisławowi Alexandrowiczowi za naukową opiekę. Za uwagi dziękuję także mgr. Jerzemu Zieleniewskiemu oraz dr. Włodzimierzowi Jarmolikowi.

dzący z XII-XIX w., fragmenty muru i kamiennej posadzki. Wiele warstw nosiło ślady przepalenia¹³.

Podstawą analizy układu przestrzennego Mielnika i gruntów do niego należących jest stosunkowo duża liczba źródeł kartograficznych, dotychczas przez historyków nie wykorzystywanych.

Na szczególną uwagę zasługuje pruska kopia mapy sporządzonej w 1620 r. przez Jana Drzewickiego, kanonika gnieźnieńskiego¹⁴. Przedstawia ona zasięg gruntów miejskich Mielnika. Mapa ta jest zarazem najstarszym źródłem kartograficznym dotyczącym miast południowego Podlasia.

Przebieg granic gruntów miasta przedstawia kolorowa kopia z 1820 r. planu, sporządzonego w 1804 r. w skali ok. 1:5400 przez porucznika Łuske na polecenie Kamery Prus Nowowschodnich¹⁵. Kopię tę wykonał Kazimierz Iwaszkiewicz, przysięgły geometra powiatu bielskiego. Plan orientowany jest na północny zachód i ukazuje granicę własności Mielnika, przy czym w obszar gruntów miejskich włączono wieś Osłowo, leżącą przy zachodniej granicy miasta. Zaznaczono na nim też układ trzech pól o nazwach: Hołoskie, Lisowo, Płoszcze.

Zabudowę Rynku i układ ulic w jego rejonie pokazuje pruski *Situations Plan* z 1804 r., wykonany w skali ok. 1:2200¹⁶.

Kopia planu gruntów wsi Osłowo zrobiona została w 1869 r. w skali 1:8400 przez Kłosisa¹⁷. W okresie scalania wsi w 1936 r. naniesiono na nią informacje zgodne z nowym stanem posiadania.

Sieć komunikacyjną okolic Mielnika ukazują mapy: *Województwo Podlaskie*, opracowana w 1795 r. przez Perthéesa¹⁸ i mapa Textora-Sotzmanna z 1807 r.¹⁹.

Za punkty wyjścia do badań przestrzenno-własnościowych posłużyły plany scaleniowe Mielnika z 1975 r., sporządzone w skali 1:10 000²⁰ oraz plan glebowo-rolniczy w skali 1:5000, wykonany w 1973 r.²¹. Ogólną orientację w terenie umożliwia mapa topograficzna w skali 1:100 000.

W pracy posługiwano się metodą retrogresywną, przyjmując za punkt wyjścia wiek XX. Etap wstępny polegał na rejestracji w czasie badań terenowych nazw miejscowych występujących na obszarze gruntów należących do Mielnika. W ten sposób nawiązano łączność z nazewnictwem pojawiającym się w źródłach z XVI-XIX w. Umożliwiło to właściwe umiejscowienie w terenie i bardziej pełne zrozumienie historycznej kompozycji przestrzeni, którą opisywały.

Kolejnym etapem prac było naniesienie aktualnych i historycznych nazw własnych na plan Mielnika, wykonany w skali 1:5000. Na nim zaznaczono dane topograficzne występujące na dawnych planach i mapach. W rezultacie otrzymano obraz rozwoju układu przestrzennego miasta i kartograficznie zarejestrowano proces kształtowania się jego granicy, co zostało ukazane na sporządzonych planach miasta.

1. Rozwój układu przestrzennego Mielnika do połowy XVII w.

A. Okres przedlokacyjny. Nadanie praw miejskich w 1440 r. i 1501 r.

Mielnik położony jest na prawym, wysokim brzegu Bugu na krawędzi Wysoczyzny Bielskiej, cypłowato wychodzącej w dolinę rzeki. Średnia wysokość wynosi 165-170 m n.p.m. Wąski i długi obszar osadniczy zamyka się pomiędzy rzeką od południa a pasem wyniesień i głębokich jarów od północy. Charakteryzuje się on urozmaiconą rzeźbą powierzchni – występują tu wyniesienia o różnorodnym profilu zbocz i małe obszarowo tereny płaskie. W kierunku południowym spływają ku rzece liczne potoki wód źródłanych. Te atrakcyjne warunki naturalne sprzyjały w przeszłości kolonizacji tego terenu i determinowały rozwój układu przestrzennego.

W XI-XIII w. istniały tu dwa, powiązane ze sobą, systemy osad obronnych, które miały wspólny cel – ochronę i obsługę przeprawy na Bugu oraz kontrolę drogi wodnej. Sondażowe badania archeologiczne przeprowadzone w Mielniku w rejonie tzw. Góry Zamkowej przez Irenę Górską w latach 1959-1961 i Łukasza Rejniewicza w latach 1985-1987 pozwoliły na odkrycie materiału datowanego najwcześniej na wiek XI. I. Górską skłania się ku tezie istnienia na terenie wzgórza zamkowego i sąsiedniego (obecnie cerkiewnego) kilku osad funkcjonujących jednocześnie²².

Przeprawa leżąca około 1,5 km na wschód była bezpośrednio chroniona, prawdopodobnie, systemem składającym się z trzech osad. Na prawym brzegu rzeki funkcję tę spełniała zapewne osada położona w rejonie obecnej ulicy Zamiejskiej, a po drugiej stronie rzeki – osada na Zabużu²³. Wydaje się jednak, że w całym systemie integralną rolę pełniła trzecia osada, leżąca na znajdującej się na wysokości Mielnika wyspie Ostrów.

Te dwa układy osadniczo-obronne, rozdzielone płynącym w stronę Bugu strumieniem, stały się załączkami rozwoju osadnictwa mielnickiego, którego nasilenie przypadło na litewski okres kolonizacji tych ziem.

Gród w Mielniku nie posiada metryki kronikarskiej. Najwcześniejszy przekaz źródłowy pochodzi z 1260 r. i dotyczy pobytu króla Rusi Daniela Romanowicza, który modlił się w grodowej cerkwi św. Bogurodzicy przed cudowną ikoną Chrystusa Zbawiciela²⁴.

W początkach XIV w. tereny pomiędzy Bugiem a Narwią opanowane zostały przez wielkiego księcia litewskiego Giedymina (1316-1341). Za panowania jego synów Olgierda i Kiejstuta Mielnik wraz z całą ziemią drohiczką (w skład której wchodził) znalazł się w granicach ziemi trockiej, należącej do Kiejstuta.

Teren pogranicza narażony był na częste najazdy od zachodu i północy, co spowodowało konieczność budowy sprawnego systemu obronnego. Powstał on w I połowie XIV w. opierając się zapewne na istniejącej strukturze grodowej. Zamek Mielnik wraz z Bielskiem podlegał zamkowi w Drohiczyźnie, a cały obszar namiestnikowi w Grodnie.

Jedną z pierwszych wzmianek o zamku mielnickim, zawarta w kronice Wiganda

z Marburga, opisuje reję krzyżacką na Mielnik, Kamieniec, Drohiczyn podjętą jesienią w 1379 r. przez Teodoryka, komtura Balgi w Prusach. Krzyżacy złupili Kamieniec, a Mielnika nie zdobyli²⁵.

Zamek strzegł ważnych i stale rozwijających się szlaków komunikacyjnych: Drohiczyn – Mielnik – Brześć – Grodno, Mielnik – Bielsk, sprawował kontrolę nad przeprawą. Jak wynika z aktu Jagiełły, nadającego w 1391 r. księciu Januszowi Mazowieckiemu „*terram nostram Drohiczensen, Melnyk, Surasz, Beyelsko ac omnibus villis in eisdem districtibus*”²⁶ zamki powstałego systemu spełniały też funkcje administracyjne w podległych im okręgach.

Ziemia drohicka wchodziła w skład ojcowizny Witolda i wbrew jego woli nastąpiło przekazanie jej Januszowi. Akt ten wiązał się z konfliktem o władzę pomiędzy Witoldem a Jagiełłą. Prawdopodobnie już w 1392 r., po pogodzeniu się ze swoim stryjecznym bratem, rozpoczął Witold starania o jej zwrot i wkrótce powróciła ona w granice państwa litewskiego.

W 1440 r., korzystając z wewnętrznych konfliktów Litwy, ziemię drohicką zajął Bolesław IV, który kontynuował mazowiecką akcję osadniczą. 22 września 1440 r. w Drohiczynie wystawił on Mielnikowi dokument lokacyjny na prawo chełmińskie, w którym m.in. zezwalał miastu na posiadanie łąźni i postrzygalni²⁷.

Już cztery lata później Kazimierz Jagiellończyk odebrał utracone tereny, pozwalając szlachcie mazowieckiej na zachowanie nadanych jej praw. Na jej potrzeby ustanowił w Drohiczynie, Bielsku i Mielniku sądy ziemskie²⁸.

Nadanie przez Bolesława IV prawa chełmińskiego mogło wiązać się z lokacją miasta w nowym miejscu, a mianowicie w okolicach przeprawy, oddzielonej od starożytnego ośrodka płynącym w kierunku Bugu strumieniem. Teren ten jeszcze w 1560 r. określany był jako „miasto na Krzywczycach”²⁹. Termin „miasto” sugeruje, że na Krzywczycach obowiązywało prawo miejskie. Ten płaski, nie ograniczony wzgórzami obszar mógł zostać uznany za dogodne miejsce osadnicze dla napływającej ludności mazowieckiej. Próba lokacji prawdopodobnie nie powiodła się, czego świadectwem jest nowy dokument z 1501 r., nadający magdeburskie prawo miejskie Mielnikowi, tym razem bez wątplenia temu organizmowi, który rozwinął się w pobliżu zamku.

Prawo magdeburskie, ustanowione w Mielniku 27 października 1501 r. przez Aleksandra, usuwało wszystkie te zwyczaje oraz prawa ruskie i litewskie, które mogłyby przeszkodzić wprowadzeniu w życie nowego prawa. Mieszczanie zobowiązani zostali do płacenia 10 gr szerokich czynszu z włóki rocznie oraz do dostarczenia 100 korców owsa na wypadek przyjazdu króla. Przywilej zezwalał na targ w sobotę i trzy jarmarki rocznie: na św. Piotra w okowach (2 VI), na Wszystkich Świętych (1 XI), na święto Narodzenia Najświętszej Marii Panny (8 IX)³⁰.

Aktem z 1 października 1501 r. Aleksander ustanowił w Mielniku dziedziczne wójtostwo, na urząd ten mianując mieszczanina mielnickiego Mikołaja Rychlika³¹. Wójt wraz z pospólstwem zobowiązany został do wyboru potrzebnej liczby rajców, a starosta do ustanowienia w mieście burmistrza. Wójt otrzymał prawo sądenia

i karania mieszczan według prawa magdeburckiego we wszystkich sprawach. Wójt, jego następcy, wszyscy mieszczanie obu wyznań uwolnieni zostali spod jurysdykcji wojewodów, sędziów, urzędników litewskich, a zwłaszcza starosty mielnickiego i jego urzędników. Wójt odpowiadać miał przed władcą zgodnie z ustanowionym prawem magdeburckim.

Ustanawiając wójtostwo, uposażył je Aleksander w trzy wolne od opłat włóki, w takich granicach, w jakich dotychczas posiadał je Mikołaj Rychlik oraz w trzy wolne od opłat i powinności włóki w pobliżu miasta. Były to grunty przy Osłowie – wybudowano tam dom (dwór) wójta mielnickiego, po raz pierwszy notowany w 1513 r.³². Wójt otrzymał też młyn wolny nad rzeczką Mętą, wolne od opłacania kapszczyzny karczmy w mieście, wolną od opłat jatkę i prawo do jej wydzierżawiania na czynsz³³.

Aleksander zaznaczył, że wójtostwo nadane Rychlikowi może być przez niego trzymane i dziedziczone przez jego następców bądź też wydzierżawione, zamienione lub sprzedane. Przywilej ten potwierdzony został przez Zygmunta Augusta 3 IV 1569 r.³⁴.

B. Kształtowanie się przestrzeni miejskiej (XV-XVI w.)

Stabilizacja polityczna Wielkiego Księstwa Litewskiego przyniosła w końcu XV w. rozwój gospodarczy terenów Podlasia. Od dawna ważną drogą wodną był Bug, dużą rolę odgrywał biegnący wzdłuż rzeki stary trakt lądowy przez Brześć – Mielnik – Drohiczyn. Po nawiązaniu ścisłych stosunków z Koroną znaczenia nabrały szlaki komunikacyjne wiodące z Małopolski na Litwę.

Wyeliminowanie stałego zagrożenia spowodowało, że istniejące zamki traciły swoje militarne znaczenie. Przekształcano je w stacje, w których zatrzymywał się król, jego urzędnicy i dworzanie. Nadając w 1516 r. Milejczycom prawo miejskie, Zygmunt Stary motywował to potrzebą istnienia dogodnej stacji w połowie drogi między Bielskiem a Mielnikiem³⁵. Prawdopodobnie w podobnych okolicznościach otrzymały w 1505 r. prawo miejskie Łosice – ostatnia przed Mielnikiem stacja królewska po lewej stronie Bugu.

Zamek mielnicki w końcu XV i początkach XVI w. nabrał szczególnego znaczenia w czasie przejazdów królewskich i wielkksiążęcych.

W 1486 r. w Mielniku stawał Kazimierz Jagiellończyk³⁶. W 1501 r. na koronę oczekiwał tam Aleksander. Przybył on 18 września z Bielska na czele gwardii złożonej z około 1400 ludzi, w towarzystwie dostojników litewskich i biskupów: kijowskiego, żmudzkiego, łuckiego³⁷. Dnia 23 października zatwierdził przygotowany w Piotrkowie akt unii, tzw. mielnickiej. Dla jej wręczenia przyjechali do Mielnika delegaci: arcybiskup lwowski Boryszewski, biskup poznański Jan Lubrański, wojewoda poznański Andrzej z Szamotuł i wojewoda ruski Jan Szram. Aleksander opuścił miasto 6 listopada 1501 r., udając się najkrótszą drogą – pod Mielnikiem przez Bug i dalej na Łosice – w podróż koronacyjną do Krakowa. Ponownie Aleksander przybył na zamek mielnicki w 1503 r., a później w roku 1504. Tu również

na ofiarowanie korony czekał w 1506 r. Zygmunt I, a w 1513 r. spędził w Mielniku miesiąc³⁸.

Zamek mielnicki, położony na wysokiej skarpie nadbużańskiej, w 1545 r. składał się z trzech powiązanych ze sobą elementów: zaplecza gospodarczego usytuowanego przy ulicy Brzeskiej, zamku niskiego i zamku wysokiego. Pomiedzy zapleczem gospodarczym a zamkiem niskim znajdowała się fosa, nad którą umieszczono zwodzony most³⁹.

Budowle zamkowe, które posadowiono na kamiennych, wysokich podpiwniczeniach, wzniesiono z drewna sosnowego i dębowego. Ściany zewnętrzne pokryto polepą glinianą, chroniąc je w ten sposób przed pożarem. Obwody obronne obu zamków składały się ze ścian „rąbionych ze wszelkiego drzewa we dwie ścienie” lub „we trzy ścienie”. Niektóre obiekty mieszkalne i gospodarcze zamku budowały jednocześnie jego zewnętrzny obwód, którego obronność podnosiły drewniane wieże (horodnie), blankowania i ganki obronne.

W skład zaplecza gospodarczego zamku mielnickiego, usytuowanego w bezpośrednim jego sąsiedztwie, wchodziły: „izba czarna dla masztalerzow, pięć stajen, w których stawi się po pięćdziesiąt koni”; trzy kuchnie, piekarnia i chłodnik.

Na zabudowę zamku niskiego składały się: murowana wieża i rozległy budynek, który wchodził w skład obwodu obronnego i krótszym bokiem przylegał do ściany zamku wysokiego. Obszar zajmowany przez zamek niski wynosił 18 przętów (ok. 0,54 ha)⁴⁰. Na prawo od wieży znajdowała się ściana, również łącząca się z zamkiem wysokim.

Z zamku niskiego na teren zamku wysokiego prowadziły wrota umieszczone w ścianie zamkowej rozdzielającej oba zamki od siebie. Wjazd chroniony był wolno stojącą wieżą na terenie zamku wysokiego. Powierzchnia placu wynosiła 16 przętów (ok. 0,48 ha).

Zabudowę zamku wysokiego tworzyły budowle położone blisko siebie lub z sobą połączone. Znajdowała się tu obronna wieża w XVI w. nazywana pałacem Jego Królewskiej Mości. Ten podpiwniczony, dwukondygnacyjny budynek łączył się krytymi gankami obronnymi z dwiema basztami wyprowadzonymi poza lico ścian. Obok „pałacu” stał również podpiwniczony, murowany kościół pw. św. Mikołaja. Rolę mieszkalną pełnił także jednokondygnacyjny budynek wybudowany wzdłuż ściany zamkowej. Zwieńczony był krenelażem, a na plac zamkowy wychodził nadwieszony ganek. Na dziedzińcu znajdowało się więzienie, w którym w 1545 r. uwięzieni byli trzej kniaziowie moskiewscy: Fiedor Owczyna, Jendriej Palecki, Michałko Oboleński.

Oprócz horodni – wież, na zamku wysokim znajdowały się horodnie – komory przystawione do ścian zamkowych i budynków spełniające rolę magazynów.

W latach czterdziestych XVI w. podjęto prace remontowo-budowlane zmierzające do podkreślenia funkcji rezydencjonalnej zamku. Koordynatorem prac był zapewne ówczesny starosta mielnicki Nikodem Janowicz Świejko z Ciechanowca, h. Dąbrowa (1537-1549). Przeznaczony na potrzeby stacji królewskiej „pałac” za-

mierzano urządzić w duchu renesansowym. Do roku 1545 wmontowano kasetonowy sufit, wybudowano kaflowy, renesansowy piec z dwiema wieżyczkami, wmontowano weneckie okna, w których „błony mają być szklane z szkła francuskiego roboty gdanskiej. A osobliwe mają być w izbie wielkiej błony z herbami krolewskimi”⁴¹. Przed 1551 r. częściowo rozebrano baszty i wieżę, na jej fundamentach wznosząc nowy budynek mieszkalny⁴².

W trakcie sondażowych badań archeologicznych prowadzonych przez Łukasza Rejniewicza w latach 1985-1987 na terenie wzgórza zamkowego znaleziono między innymi renesansowe kafle z głębokim, plastycznym ornamentem o tematyce roślinnej i kafle z monogramem „A.S.” w lustrzanym odbiciu⁴³.

Prowadzona z szerokim rozmachem akcja modernizacji zamku objęła zapewne budowę stałej przeprawy. W tym czasie Bug na wysokości Mielnika płynął dwoma ramionami, które obejmowały owalną wyspę Ostrów długości około 4,5 km i szerokości 1,5 km. Wyspa ta umożliwiła powstanie drewnianego, skrzyniowego mostu, składającego się z dwóch członów. Jak wynika z analizy inwentarza z 1545 r., opieka nad nim została podzielona: „połowice robią mieszczanie mielniccy te połowice od Mielnika [nad prawą odnogą – przyp. D. M.], a drugą połowice tego mostu robią mieszczanie łosiccy” [nad lewą odnogą – D. M.]⁴⁴. Był to wtedy jedyny w powiecie mielnickim most na Bugu. Na wyspie musiała znajdować się komora celna, pobierająca mostowe i myto wodne. Pieniądze te odsyłane były następnie na zamek.

W miejsce wczesnośredniowiecznej osady po lewej stronie rzeki powstał folwark zamkowy. Jego zadaniem była obsługa przeprawy, a także zarząd położonymi na Zabuzu gruntami zamkowymi. W 1560 r. granica gruntów folwarcznych przebiegała następująco: „z jednej strony od rzeki Buga, z drugiej od boku włók Sielpielickich, z trzeciej od końców tychże włók, od boru KJM, z czwartej od boku włók Mierwickich”⁴⁵. Folwark funkcjonował pomimo zniszczenia zamku, notowany jest jeszcze w końcu XVII w.⁴⁶. W 1501 r. istniały też folwarki zamkowe w Nosowie i Łosiewie⁴⁷.

Wybudowanie zamku w połowie XIV w. podniosło atrakcyjność terenu, przyczyniając się do napływu nowych osadników, którym oddano pod zabudowę obszar w sąsiedztwie zamku po obu stronach traktu do Drohiczyna.

Po prawej stronie drogi znajdowała się osada typu okolnicy. Badania powierzchniowe tego terenu wykazały istnienie w tym miejscu osady nowożytnej. W XVI-wiecznej siatce ulic dawna droga otaczająca osadę nosiła nazwy ulic Szykałowicza i Drohickiej⁴⁸.

Od strony wschodniej sąsiedował z zamkiem duży, nieregularny majdan, pełniący funkcję placu targowego, a jednocześnie ważny węzeł komunikacyjny. Przebiegały tędy szlaki: na zachód do Drohiczyna, na północ do Bielska, na wschód do Brześcia i tą samą drogą w stronę przeprawy na Bugu.

W XV w. nastąpiła częściowa zabudowa placu. W 1420 r. wielki książę litewski Witold fundował w Mielniku kościół katolicki pod wezwaniami: Bożego Ciała, Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii, św. Mikołaja i Wszystkich Świętych⁴⁹.

Źródła pisane określają go jako kościół zamkowy, późniejsze często nazywają go farynym. Fundowana w tym czasie parafia katolicka w 1580 r. obejmowała prócz Mielnika Niwicze (późniejszy Niemirów), Gnojno, Wólkę Niwicką, Drażniewo, Ostrowiec, Sytno, Boratyniec, Moszczoną⁵⁰. Zamek wraz z włączonym w jego obwód obronnym kościołem zamknął plac targowy od strony zachodniej.

Ważny dla rozwoju miasta okazał się miesięczny pobyt Zygmunta Starego na zamku mielnickim w 1513 r., kiedy prowadził on wojnę z Moskwą. Król uposażył wtedy kościół fundacji Witolda w wieś Wajków, plebanowi przekazał tamtejszy młyn, do płacenia dziesięciny zobowiązał tych mieszczan mielnickich, którzy posiadali ogrody⁵¹. W tym czasie zapadła decyzja o budowie drugiego kościoła w mieście. Podyktowane to być musiało wygodą króla, który zapewne pragnął zmniejszyć liczbę wiernych w kościele zamkowym i na terenie zamku. Kolejny to dowód na to, jakiego znaczenia dla monarchy nabierała stacja mielnicka. Budowa nowej świątyni przemawia też za rozwojem demograficznym i przestrzennym miasta. Pierwsza wzmianka o istnieniu nowego kościoła pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny pochodzi z 1551 r.⁵². Kościół wzniesiony został na placu targowym, lecz nie w jego wschodniej części, gdyż obszar ten był już wtedy prawdopodobnie zabudowany.

Granicą pomiędzy placem kościelnym a parcelami wschodniej części Rynku w 1560 r. była ulica nazywana „uliczką w tyle kościoła”, łącząca ulicę Brzeską i „Woskriesińską”⁵³. Plac należący do kościoła z wybudowaną plebanią dla dwóch kapłanów leżał po prawej stronie traktu do Bielska.

W XV w. nastąpiła również zabudowa północnej pierzei placu, który coraz bardziej przybierał kształt czworokąta. Pierwszą parcelę po obu stronach traktu do Drohiczyzna, naprzeciwko kościoła zamkowego, zajął zapewne już w 1420 r. pleban mielnicki. W 1560 r. była to jedna z większych parcel w mieście: 10,5 pręta zajmowała sadyba, 41 prętów stanowiły ogrody. Sąsiedni plac, pierwszy przy placu targowym, zajmowała parcela wójta. Datować ją można na 1501 r. Przy Rynku leżało 20 parcel, z których tylko 14 miało sadyby po 0,5 pręta – resztę stanowiły wyłącznie ogrody.

W XVI w. Rynek od zachodu sąsiedował z terenem zamkowym, od wschodu z placem kościoła pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny, a od południa ze skarpą nadbużańską. Zabudowa prawie o połowę zmniejszyła pierwotną powierzchnię placu.

Rozwój przestrzenny Mielnika postępował głównie wzdłuż osi wschód-zachód. Wpływ na to miała rzeźba terenu, a także przebieg najbardziej uczęszczanych szlaków: na wschód w kierunku przeprawy i na zachód do Drohiczyzna.

W 1560 r. ulicą najdłuższą w mieście była wychodząca z Rynku ulica Drohicka. Po prawej stronie leżały 63 parcele różnej wielkości. Parcele te ciągnęły się w kierunku północnym w stronę pól miejskich i ganiczyły z morgami miejskimi położonymi na tzw. Górach. Lewa strona ulicy rozpoczynała się placem plebańskim.

Na trzynastym placu, licząc od Rynku, stała cerkiew pw. Narodzenia Najświęt-

szej Marii Panny. Zabudowa wzdłuż ulicy od Rynku do cerkwi możliwa była dopiero po pożarze zamku i zniszczeniu jego części gospodarczej. Przy końcu pierzei nad rzeką znajdowały się trzy place młyńskie. Parcele tej strony swymi ogrodami graniczyły z łąkami nad Bugiem.

Również wzdłuż rzeki biegł drugi trakt wychodzący z Rynku, w XVI-wiecznej siatce ulic noszący nazwę ulicy Brzeskiej. Po prawej stronie znajdowało się 38 parcel, po lewej 22.

Od 1516 r., po wybudowaniu w Milejczycach stacji królewskiej, rozwinął się trakt w tym kierunku, prowadzący dalej do Bielska. Bezpośrednia droga z Bielska do Mielnika określana jest od tego czasu „starym traktem mielnickim”, śladem po niej jest droga Stary Gościniec. Trakt do Milejczyc wychodził z Rynku pomiędzy piątą a szóstą parcelą, a jego odcinek na terenie miasta nosił nazwę ulicy Milejczyckiej. W 1560 r. nie była to ulica mocno zabudowana: po prawej stronie znajdowało się dwanaście parcel, po lewej dziewięć o powierzchni liczącej 1-2 przęty.

Równoległe do ulicy Milejczyckiej w kierunku północnym biegła ulica Bielska wychodząca w XVI w. z ulicy Brzeskiej. Po prawej stronie ulicy leżało dwanaście parcel różnej wielkości, z których sześć posiadało ogrody. Szósty plac o powierzchni 10 przętów w części sadybnej i 8 przętów w ogrodowej stanowił własność kościoła pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny – stały tu domki kapłańskie. Znaczne ich oddalenie od kościoła wydaje się świadczyć o tym, że już w 1513 r. teren wokół świątyni był zajęty pod zabudowę miejską.

Ulica Bielska łączyła się z ulicą Milejczycką poprzez krótką, biegnącą do pierzei rynkowej ulicę, w rejestrze pomiary nazywaną „ulicą w tyle Rynku”. Z ulicy Milejczyckiej wychodziła ona pomiędzy pierwszym a drugim placem leżącym we wschodniej jej części. Parcele prawej strony uliczki graniczyły z parcelami rynkowymi, natomiast w tyle sześciu lewych w 1560 r. wytyczone zostały ogrody na gumna. Wszystkie parcele ulicy były równe i zajmowały po 1 przęcie w części sadybnej, a po 2,5 w części ogrodowej. Genezę tej ulicy wiązać więc należy z pomiara włóczną, kiedy to rozmierzano i wytyczano place o jednakowej wielkości.

Ulica „Woskriesienska” wychodziła z południowo-zachodniej części Rynku i przecinała ulicę Brzeską. Jej XVI-wieczna nazwa pochodzi od wezwania cerkwi Zmartwychwstania Pańskiego, stojącej na ostatniej parceli po prawej stronie ulicy. Plac po lewej stronie ulicy, a naprzeciwko cerkwi, należał do popa tej cerkwi, Dziemieniczego.

Z północnego krańca ulicy Drohickiej wychodziła i po zatoczeniu łuku do niej wracała ulica Szykałowicza. Określana tak w 1560 r., nazwę swą zyskała od dwóch parcel leżących na początku i końcu ulicy, będących własnością Jacka Szykałowicza. Prawa zewnętrzna strona ulicy sąsiadowała z parcelami północnej pierzei ulicy Drohickiej.

Z ulicy Brzeskiej rozpoczynał się gościniec w kierunku Wysokiego Litewskiego. Jego odcinek na terenie miasta nosił w XVI w. nazwę ulicy Wysockiej, której prawą stronę zajmowało 7, a lewą 16 parcel z ogrodami po około 26 przętów. Ciągnęły się

one w kierunku włók miejskich pola trzeciego. Informacje topograficzne zawarte w rejestrze pomiarów włócznej oraz istniejące nazwy terenowe pozwalają lokalizować ulicę Wysocką w pobliżu przeprawy i „miasta na Krzywczycach”.

W 1560 r. „miasto krzywczyckie” posiadało słabo rozwinięty układ przestrzenny. Rejestr wymienia ulicę o wyodrębnionej jednej pierzei, przy której znajdowało się 37 parcel. Parcel sadybnych było 20, a powierzchnia każdej wynosiła 5 prętów. Wszystkie parcele ulicy posiadały ogrody o powierzchniach 5, 10, 15, 20 25 prętów, przy czym przeważały wśród nich większe niż 10 prętów. Te regularne place były prawdopodobnie wynikiem pomiaru włócznej. Krzywczyce nie posiadały własnego układu trzech pól. W 1560 r. „miasto na Krzywczycach” zostało określone przez lustratorów jako Przedmieście.

Nieznaną jest dokładna lokalizacja ulicy Browarnej, przy której stały browary i karczmy miejskie. Zapewne znajdowała się ona przy źródłiskach w okolicach przeprawy.

W połowie XVI w. Gwagnin tak opisał Mielnik: „miasteczko drewniane nad tąż rzeką [Bug – przyp. D. M.] leży, zamek w obrzyż na górcę”⁵⁴.

C. Położenie i granice zewnętrzne gruntów wymierzonych w czasie pomiaru włócznej w 1560 r.

Pomiara włóczna, przeprowadzona w Mielniku w 1560 r., uporządkowała własność miejską, przyczyniając się do powstania kontrolowanej struktury fiskalno-własnościowej. Tworzyła ją zabudowa miasta, tzn. sadyby i ogrody przydomowe, ujęte w układ ulic oraz grunty rolne, obejmujące: tereny uprawne wchodzące w skład trzech pól, morgi, zaścianki, „sianożęcia”, czyli łąki, ogrody miejskie i folwarki miejskie.

Jednym z ważniejszych zadań reformy włócznej była komasacja gruntów uprawnych, utworzenie układu trzech pól i rozmierzenie ich na włóki. Granica pól opisana została w rejestrze pomiarowym następująco: „Dwie pola na wschód słońca, bokiem od zaścianku i boru miesckie [go] spornego z panem Niemirą⁵⁵ i od ziemi bojarzyna Bohdana Nadmusckiego⁵⁶ i boru buzyckie [go]. Na południe końcami od boku trzeciego pola tych włók i ogrodów miesckich i od rzeki Buga. Na zachód bokiem od dworca woytowskiego⁵⁷. Na północ końcami od boru KJM mielnickiego⁵⁸. Trzecie pole na wschód słońca, końcami od boru KJM mielnickiego spornego z panem Niemirą i od ziemi sutyńskich⁵⁹ i zaścianku miesckiego⁶⁰. Na południe od ziemi wająkowskich⁶¹ i rzeki Buga. I od miasta krzywczyckiego na zachód słońca końcami i od ogrodów miesckich⁶². Na północ bokiem od końców włók dwóch pól”⁶³.

Jak wynika z przytoczonego opisu, granica zachodnia i północna pierwszego pola, północna i wschodnia drugiego pola oraz wschodnia trzeciego pola wytyczała zasięg całości gruntów miejskich, stanowiąc jednocześnie jego granicę zewnętrzną.

Z końcami włók pierwszego pola sąsiadowało w południowo-zachodniej części obszaru miejskiego 67 tzw. „morgów pod Ostowem”. Ich granicę północną wytyczał trakt do Drohiczyna, wschodnią – zabudowa lewej strony ulicy Drohicckiej (idąc od

miasta), zachodnią zaś zakole rzeki Bug. Od południa morgi graniczyły z ogrodami „nadbużnymi” i schodzącymi nad rzekę łąkami nazwanymi „Księża Łąka”.

Obszar morgowany ciągnął się również poza parcelami prawej strony ulicy Drohickiej i ulicy Szykałowicza. Od strony wschodniej ograniczony został zabudową lewej strony ulicy Milejczyckiej, a od północnej końcami włók pierwszego pola miejskiego. Morgi te znajdowały się na wyniesieniach i określano je jako morgi na „Górze pod Lipą”, „morgi na Górze”. W tym samym rejonie, tj. za zabudową prawej strony ulicy Drohickiej leżały ogrody miejskie, zajmujące łącznie 129 prętów.

Za północną pierzeją ulicy nazywanej „w tyle Rynku”, łączącej trakt milejczycki z traktem bielskim, wytyczono ogrody na gumna miejskie o łącznej powierzchni 36,5 pręta, ciągnące się ku włókom pola drugiego. Sąsiadowało z nimi 5 ogrodów leżących po lewej stronie traktu bielskiego. Po jego prawej stronie, na dużym, wolnym od zabudowy obszarze wytyczono 16 ogrodów, głównie po 7,5 pręta. Kolejne ogrody były po obu stronach „drożki, która idzie z folwarków miejskich [od ulicy Brzeskiej – D. M.] ku włókom miejskim”⁶⁴.

Zajmowały one łącznie obszar o powierzchni 287,5 pręta. Za nimi przy granicy pól miejskich, a wzdłuż obu stron drogi idącej od cerkwi pw. Zmartwychwstania Pańskiego znajdował się kolejny obszar morgowany, tzw. „Rowy”, o powierzchni 25 morgów i 52 prętów.

Od południa z zabudową miejską graniczyły łąki nadbużańskie. W południowo-zachodniej części gruntów miejskich, w zakolu Bugu znajdowała się sianożęć „Księża Łąka”, granicząca z gruntami wsi Osłowo oraz sianożęcia: „na Srzednim Moklakowie” i „na Skrajnym Moklakowie”, „na Ostrej Łące”. Z wyjątkiem sianożęci „Księża Łąka” nazw tych nie zarejestrowano w czasie badań terenowych.

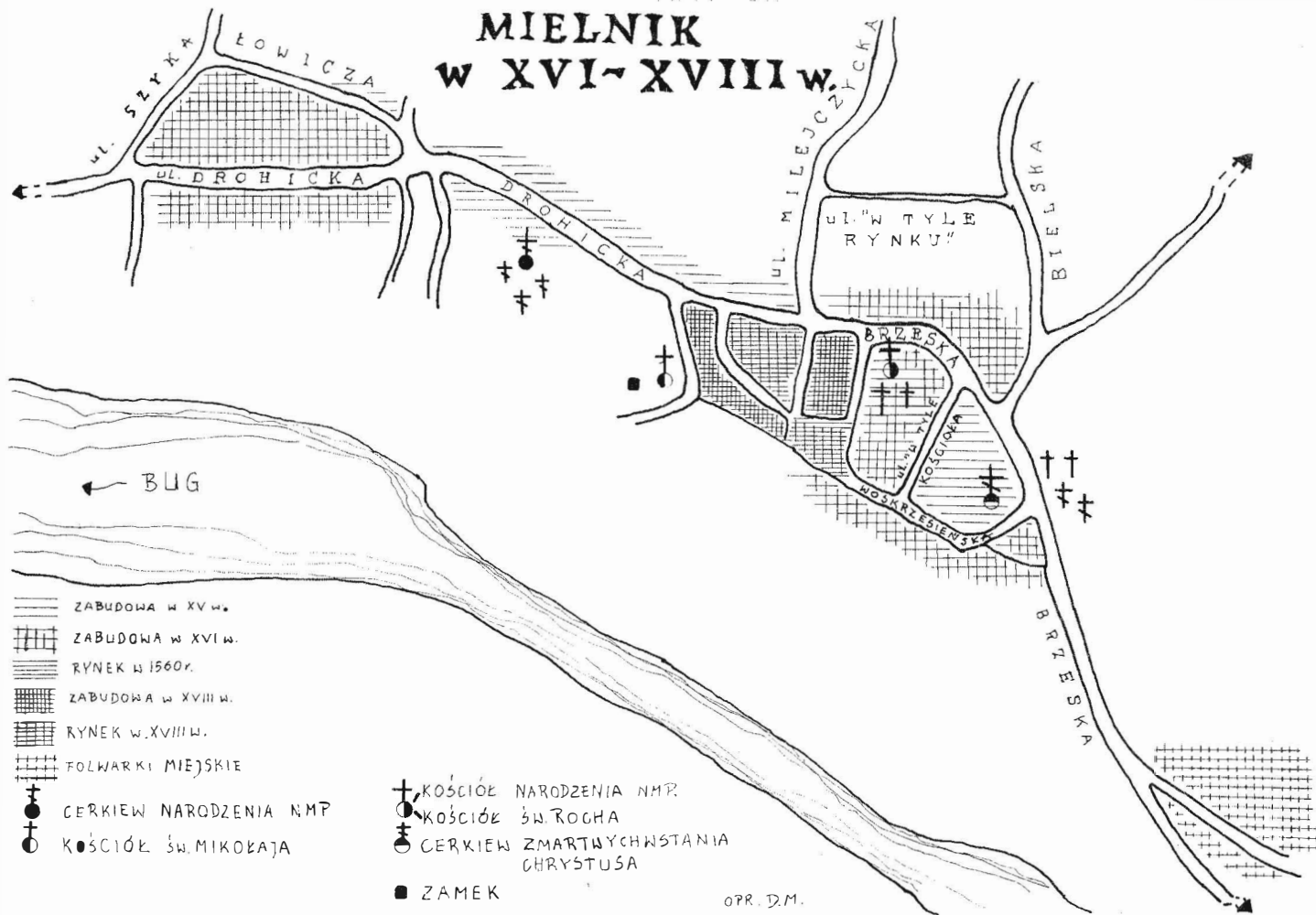
Pomiędzy Mielnikiem a „miastem na Krzywczycach”, wzdłuż traktu brzeskiego leżały folwarki miejskie graniczące z „Rowami” oraz z ogrodem cerkwi pw. Zmartwychwstania Pańskiego, która na terenie tych folwarków posiadała 184 pręty ogrodów. Większość osób posiadająca tu sadyby i ogrody miała też siedliska na terenie miasta. Folwarki miejskie tworzyło pięć sąsiadujących ze sobą obszarów o łącznej powierzchni 97,5 pręta w części sadybnej i 289,5 pręta w części ogrodowej. W 1560 r. nie posiadały one własnego, wyodrębnionego układu trzech pól, tak jak to miało miejsce na terenie gruntów takich miast, jak np. Kleszczele, Bielsk⁶⁵.

Wzdłuż Bugu, w stronę „miasta na Krzywczycach” ciągnęły się „Ogrody Podbużne” zajmujące powierzchnię 159,5 pręta. Ich zachodnią granicę wytyczał leżący przy zamku ogród zamkowy, a wschodnią browary miejskie.

Na Krzywczycach znajdowały się 23 morgi nazywane „morgami na Przedmieściu”. Przy granicy włók miejskich i boru królewskiego leżały 93 morgi, a przy granicy z Wajkowem leżało ich 9.

Po obu stronach drogi idącej od gościńca wysockiego w kierunku do „Rowu Wielkiego”, w okolicy morgowanego gruntu krzywczyckiego znajdowały się ogrody o różnej powierzchni. Po lewej stronie drogi (idąc od miasta) leżało 8 ogrodów wielkości od 8,5 do 75 prętów, a po prawej stronie było 7 ogrodów o powierzchni

MIELNIK W XVI-XVIII W.

- ZABUDOWA W XV W.
- ZABUDOWA W XVI W.
- RYNEK W 1560r.
- ZABUDOWA W XVIII W.
- RYNEK W XVIII W.
- FOLWARKI MIEJSKIE

- CERKIEW NARODZENIA NMP
- KOŚCIÓŁ ŚW. ROCHA
- CERKIEW ZMARTWYCHWSTANIA CHRYSZTUSA

- KOŚCIÓŁ NARODZENIA NMP
- KOŚCIÓŁ ŚW. ROCHA
- CERKIEW ZMARTWYCHWSTANIA CHRYSZTUSA
- ZAMEK

OPR. D.M.

od 2 do 18,5 pręta. Razem ogrody te zajmowały powierzchnię 244 prętów.

Rejestr pomiarów włóczęj bardzo enigmatycznie umiejscawia w przestrzeni gruntów miejskich zaścianki miejskie: „W boku włók miejskich skrajnego pola z jednej strony, a z drugiej od rzeki Buga, z trzeciej i czwartej od rzeki Mętnej”⁶⁶. Tekst ten należy rozumieć jako opis położenia czterech zaścianków, a nie jako opis lokalizacji jednego, co niezgodne by było z przestrzennymi realiami. Zaścianki te „pola z lasy i bagny włók 6, a błota nikczemnego włók 2”⁶⁷ dano wójtowi mielnickiemu Stanisławowi Zawiszy na wójtostwo, jednocześnie zwalniając te grunta od opłat.

D. Zahamowanie rozwoju miasta (II połowa XVI – I połowa XVII w.)

W połowie XVI w. rozpoczął się upadek Mielnika. Złożyło się na to kilka przyczyn.

Po 1551 r. spłonął zamek wraz z całą kancelarią. Mówi o tym zapis: „(...) sthارة więgi grodzkie pogorzały kiedy zamek gorzał (...)”⁶⁸. Inwentarz z 1560 r. nie opisuje już budowli zamkowej w pierwotnym kształcie, wymieniając jedynie puste place. Z pożaru ocalały obiekty murowane: kościół i wieża wjazdowa⁶⁹.

W tym okresie zniszczeniu uległ również most na Bugu. Być może wpływ na to miała zmiana biegu rzeki, która zaczęła płynąć prawym korytem, a więc tuż pod wzgórzem zamkowym⁷⁰. Mogło więc nastąpić podniesienie poziomu wody, która zniosła stałą przeprawę. Lewe ramię zaczęło wysychać, a powstałe na nim jeziora meandrowe rejestr z 1560 r. określa mianem „zatocznych”⁷¹. Wyspa Ostrów połączyła się w ten sposób z lądem stałym od strony południowej.

Zniszczenie mostu mogło mieć miejsce pomiędzy 1551 a 1554 r. W 1554 r. król Zygmunt August pozwolił Stanisławowi Tęczyńskiemu na budowę stałej przeprawy na Bugu pod Siemiatyczami w miejsce dotychczasowego przewozu w Turnej oraz na pobieranie tam opłat mostowego⁷². Efektem tego posunięcia były trwałe zmiany szlaków komunikacyjnych, a tym samym gospodarcze straty królewskiego miasta.

Sytuacji nie zmieniła odbudowa w końcu lat pięćdziesiątych mostu mielnickiego, który w rejestrze z 1560 r. nazywany jest „nowym”⁷³. Wcześniejsza decyzja królewska zaważyła na dalszych losach rozwoju Mielnika. Stan ten charakteryzuje zapis rewizorów w 1560 r. rozmiarujących jego grunty: „Do tego miasta dlatego nie mało włók ostawiono, iż mieszczanie nie mają się czym żywić. Gościniec obrócono na Turnę i Siemiatycze, jarmarków też i targów dobrych nie masz, a lud ubogi, acz nad portem przedsię handlu żadnego za ubóstwem nie wiodą, jedno się rolę żywią”⁷⁴.

Brak dobrych jarmarków wiązał się z konkurencyjnymi obchodzonymi w tym dniu na Wszystkich Świętych (1 XI) w Siemiatyczach od 1542 r. i w Drohiczyne od 1560 r.⁷⁵.

Po pożarze zamku kolejni starostowie mielnicki starali się o wystawienie na jego miejsce rezydencji starościńskiej. Prace budowlane ciągnęły się kilkanaście lat. W 1560 r., gdy starostą mielnickim był Jarosz Korycki, na pierwszym placu zamkowym stał dwór o trzech izbach, nadal określany mianem: zamek⁷⁶. Termin ten

przybrał jednak inne znaczenie i należy rozumieć go jako miejsce zamieszkania i pracy starosty, a nie jako budowlę obronną. Starosta mielnicki Wojciech Sawicki w latach 1576-1611 na urządzenie rezydencji starościńskiej „swych własnych pieniędzy wydał polskich złotych 1344-46-3 i w roku 1578 wziął z pieniędzy królewskich 345-21-12, wyrównując w ten sposób dług, który miał u króla”⁷⁷.

W latach sześćdziesiątych XVI w. liczone jeszcze na przywrócenie Mielnikowi utraconej rangi w związku z reorganizacją województwa podlaskiego.

Na sejmie wileńskim w latach 1565-1566 szlachta ziemi mielnickiej prosiła „o plac w rynku nad rowem przeciwko zamkowi”⁷⁸ celem zbudowania tam kancelarii i lamusa. W kancelarii, którą w 1566 r. otrzymało miasto, znajdowało się „od roku 1566 do roku 1579 actii y zapisow y opowiadania trzydziesczi y trzy”⁷⁹. Ta mała liczba ksiąg w układzie trzech serii (księgi dekretów, zapisów i relacji) wytworzona w ciągu trzynastu lat pracy kancelarii przemawia za niską jej rangą w ziemi mielnickiej. Wpływ na to miało istnienie uznawanych przez szlachtę kancelarii w Brześciu i Drohiczynie.

W początkach XVII w. upadek miasta musiał być znaczny, skoro Wojciech Niemira, starosta mielnicki (1611-1625), przeniósł kancelarię starościńską ok. 1618 r. do swojej rodowej siedziby w Ostromęczynie, skąd część akt już nigdy nie powróciła⁸⁰.

Wraz z dworem starościńskim podupadł kościół przy zamku, a znaczenia nabierał filialny kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny, znajdujący się w mieście. W latach trzydziestych pleban mielnicki Mateusz Pierzchała nie orientował się, która świątynia jest farna, uznając kościół przy zamku za kaplicę bez prawa odprawiania ceremonii⁸¹. Kwestię tę wyjaśnił dopiero list Władysława IV do Krzysztofa Wiesiołowskiego starosty mielnickiego (1626-1637), „że tam przy Górze Zamkowej ex antiqua Fundatione świętej pamięci Antecessorow Naszych Aleksandra Witolda i Zygmunta I nie kapella ale kościół Parochalny był y dotąd iest”⁸².

Rozwojem miasta nie byli zainteresowani starostowie mielnickcy. Wojciech Niemira dbał głównie o swoje dobra. Posiadał majątności m.in. w województwie podlaskim i brzeskim, a w Warszawie na Bielańskiej stał jego pałac⁸³. W będących jego własnością Górkach k. Łosic ufundował w 1612 r. murowany kościół. Wspomagał też w powiększaniu dóbr – często kosztem Mielnika i starostwa – swego rodzonego brata Stanisława, osiadłego w Niemirowie. Sąsiad Mielnika wznosił w Niemirowie dwór i kościół, który uposażył w 1620 r. W 1624 r. zobowiązał się do uposażenia szpitala w Brześciu, a w 1633 r. wraz z drugą żoną potwierdził uposażenie cerkwi w należącym do niego Gnojnie.

O podniesienie znaczenia Mielnika nie starał się Krzysztof Wiesiołowski, starosta mielnicki w latach 1627-1637. Znany z licznych i hojnych fundacji na innych terenach. W Grodnie ufundował kościół i klasztor PP. brygidek, wznosił i uposażył kościoły w Dąbrowie, Chodorowie, Łunnie, Kwasowie i Zawadach. W Tykocinie założył szpital dla byłych żołnierzy, na jego utrzymanie przeznaczając dobra doliostowskie. W Białymstoku zwiększył fundusz na utrzymanie szkoły parafialnej⁸⁴.

Jedyną fundacją szlachecką w Mielniku był szpital-przytułek na siedmiu ubogich

założony w 1655 r. przy kościele pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny przez starostę mielnickiego Wojciecha Emeryka Mleczo⁸⁵. Ubodzy zobowiązani byli do śpiewania w kościele hymnów na cześć jego patronki: „Boga Rodzico” i „Kto chce Pannie Maryi służyć”. Utrzymaniem przytułku Mleczo obciążył dobra Huszlew – fundusz ten przetrwał do 1795 r.

2. Mielnik w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku

A. Stagnacja miasta (II połowa XVII – I połowa XVIII wieku)

W drugiej połowie XVII w. nastąpił całkowity upadek miasta. Bezpośrednią tego przyczyną były wieloletnie działania wojenne.

Wiosną 1656 r. ziemia drohicka i mielnicka, które były przeciwne Szwedom, stały się terenem walk pomiędzy Pawłem Sapiehą a Bogusławem Radziwiłłem, wspomaganym przez wojska szwedzkie. Antoni Chrapowicki w swoim *Diariuszu* pod datą 26 III 1656 r. zanotował: „Szwedzi do Mielnika mimo Lewiszcze poszli”⁸⁶. W ziemi mielnickiej wojsko Bogusława zrabowało majątności podkomorzego mielnickiego Jakuba Krassowskiego, skonfiskowało pieniądze starosty drohickiego i kasztelana czerskiego Zbigniewa Ossolińskiego, przebywającego gościnnie u Pawła Horbowskiego – Zaranek, do niewoli wzięto szlachtę⁸⁷. Bogusław opuścił Mielnik w połowie kwietnia, pozostawiając tam swoją załogę. W kilka dni po jego odejściu miasto bez walki zostało zajęte przez wojska litewskie⁸⁸.

Zimą 1655 i 1656 r. południowe Podlasie dotknął marsz Gosiewskiego. W 1657 r. teren ten pustoszył Rakoczy, który w maju wraz z wojskiem stanął w Mielniku⁸⁹. W 1660 r., kiedy wojnę z Polską wznowił car Aleksy, Podlasie stało się główną bazą wypadów Sapiehy. Efektem tego było zniszczenie w poważnym stopniu starostwa mielnickiego – wojska moskiewskie spaliły m.in. wsie: Zalesie, Hołowczyce, cerkiew unicką w Żerczycach⁹⁰.

Całości zniszczeń dopełniły bardzo męczące, trwające do połowy lat sześćdziesiątych przemarsze skonfederowanych wojsk litewskich. Dokonane przez nie zniszczenia na terenie starostwa uznano na sejmikach w Mielniku za najdotkliwsze⁹¹.

Duże spustoszenie wśród ludności uczyniło morowe powietrze, nękające ten teren w latach 1651-1663.

Powyższe okoliczności wpłynęły na znaczne obniżenie liczby mieszkańców Mielnika. Według ustaleń J. Topolskiego zmniejszyła się ona z ok. 1520 w latach 1576-1616 do 480 ok. 1662 r., a więc o ok. 68%⁹². Lustracja obrazująca zniszczenia starostwa po wojnach podaje w 1660 r. trzydzieści domów „osiadłych”⁹³. Być może należy więc zaludnienie Mielnika szacować jeszcze niżej.

W 1660 r. w mieście pracował tylko jeden młyn, przewóz na Bugu „od kilku lat ustał, że nieprzyjacieli promy zagubił”⁹⁴. Lustracja podkreśla, że „dla zniszczenia miasta częścią przez powietrze, częścią przez wojnę” nie ma w nim ani jednego rzemieślnika. Jeśli nawet część z nich ocalała żyć, to działania wojenne spowodo-

wały migrację tej grupy społecznej w bardziej bezpieczne i dogodniejsze do pracy miejsca.

Ciągłe przemarsze wojsk, zniszczenia gospodarcze starostwa nie stwarzały korzystnych warunków do organizowania w Mielniku trzech dorocznych jarmarków. W 1660 r. nie odbywały się nawet cotygodniowe targi.

Fakt pokojowego zajęcia miasta przez wojska litewskie w 1656 r. łączyć należy z osobą Wierzby – regenta kancelarii grodzkiej mielnickiej. On to „podczas wojny, gdy był zamek mielnicki przez nieprzyjaciela osadzony, będąc między gwardią nieprzyjacielską pod wartą za przystąpieniem pospolitego ruszenia spuściwszy się sposób zdobycia zamku okazał bez straty ludzi. Do tego podczas inkursji węgierskiej i moskiewskich po wszystkie czasy kosztem swym Acta Grodzkie Mielnickie uwoził”⁹⁵.

W 1662 r. na sejmiku w Mielniku zebrana tam szlachta zwróciła się do króla z prośbą o nagrodę dla Wierzby za opiekę nad księgami i ich konserwację. Proponowano przyznanie regentowi włók przy „mieście Mielniku na pisarza zostające, także ogródek nazwany Sadek Kuzaczyński”⁹⁶. W latach sześćdziesiątych Wierzba otrzymał od Jana Kazimierza dziedziczny folwark w północnej części miasta, a nadanie to potwierdzone zostało przez Jana III Sobieskiego⁹⁷. Folwark ten od nazwiska regenta otrzymał nazwę Wierzbowszczyzna (uroczysko o tej nazwie istnieje do dzisiaj).

Opisywany zamek i „municje” dotyczą rezydencji starościńskiej powstałej na resztkach średniowiecznej konstrukcji obronnej. Bardzo prawdopodobne jest również to, że część elementów dobudowano na potrzeby wojenne XVII w. Nie były to jednak prace budowlane na wielką skalę. Cała budowla pełniła nadal funkcje dworu starosty i mimo pewnych przeróbek nie może być uważana za odbudowany po pożarze zamek. Wkrótce w 1675 r., w czasie przemarszu wojsk węgierskich przez Mielnik, rezydencja starościńska, sąsiadujący z nią kościół oraz ta część akt, której nie zdołał wywieźć Wierzba zostały „ogniem i szturmem wojennym zniszczone”⁹⁸.

W 1669 r. trwały prace mające na celu przywrócenie kościoła przy Górze Zamkowej do stanu pierwotnego⁹⁹. Być może po odbudowie zmieniono wezwanie na obecne, Świętej Trójcy.

Celem podniesienia liczby ludności w mieście otrzymał Mielnik w 1678 r. przywilej na wzór nadanego rok wcześniej Chęcinom, Chełmowi i Kazimierzowi, który pozwalał na osiedlanie się w mieście ludziom „wszelkiej nacyi”¹⁰⁰. W ten sposób wstęp uzyskali również Żydzi. Przywilej dodawał do dawnych jarmarków „dwuniedzielny jarmark w Drohiczynie na poniedziałek po św. Trójcy, a Mielnikowi po dokończeniu drohickiego w każdym roku *cum omnimode Legibus* jarmarkom *descripta securitate* pozwalamy”¹⁰¹.

Wydarzenia drugiej połowy XVII w. przyniosły upadek gospodarczy miasta, duże straty ludności, zniszczenie budowli miejskich. Nie wpłynęły jednak w zasadniczy sposób na zmianę układu ulic, który determinowany był głównie warunkami naturalnymi.

Stagnacja i regres miasta przeciągnęły się aż na początek XVIII w. W czasie wojny północnej w latach 1705-1710 tereny starostwa mielnickiego wielokrotnie przemierzały wojska koronne i litewskie, czyniąc ogromne spustoszenia. Przemarsom tym towarzyszyła morowa zaraza¹⁰². W 1710 r. szlachta, na czele ze starostą Szymonem Jurskim, wielokrotnie prosiła o zniesienie hiberny, spustoszenia były bowiem tak wielkie, że „nie ma gdzie głowy przytulić, wszystko wniwecz się obróciło, w całym starostwie kilku par nie masz wołów y nic nie trzyma oprócz jednej jurydyki”¹⁰³.

Kolejnym zniszczeniom uległ dwór starościński. Mimo wielkich trudności „nie mając żadnego posłuszeństwa, ani prowentu żadnego z starostwa”¹⁰⁴ Szymon Jurski podjął się przywrócenia go do dawnego stanu. W 1710 r. przed wjazdem, nad dawną fosą położył most i „kancelaryję w zamku we dwóch pokojach z gruntu wystawił i na Xięgi skarbiec solierte reparuje (...)”¹⁰⁵.

Dotkliwe przemarsze wojsk, a przede wszystkim epidemia cholery, która swój szczyt na obszarach południowego Podlasia osiągnęła w 1710 r., powodowały straty w ludziach. Taryfa podymnego z 1715 r. podaje w Mielniku tylko 18 dymów¹⁰⁶, a rejestr pogłównego z 1717 r. notuje zaledwie 95 mieszczan¹⁰⁷.

W tym okresie pojawił się na Podlasiu kult św. Rocha, patrona zadżumionych. W Mielniku prawdopodobnie ok. 1710 r. ufundowano kościół pod tym wezwaniem, który stanął na miejscu kościoła pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny¹⁰⁸. Na skraju ówczesnej zabudowy miasta wytyczono cmentarz choleryczny.

Okoliczności zniszczenia poprzedniego kościoła nie są znane. Źródła nie mówią, w jakim stanie przetrwał on wojny II połowy XVII w. Lustracja z 1660 r. wymienia dwie cerkwie i kościół zamkowy, o świątyni Narodzenia NMP nie wspomina¹⁰⁹. Lustracja sporządzona została głównie dla celów skarbowych, a więc brała pod uwagę tylko te świątynie, które posiadały stałe dochody z parafii lub uposażeń. Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny był filialny, mógł więc zostać w lustracji pominięty. Z uwagi na brak w źródłach informacji o zniszczeniu kościoła w II połowie XVIII w. lub też o jego remoncie, być może czas jego zniszczenia należy przesunąć na początek XVIII w.

Drewniany kościół pw. św. Rocha wzmiankowany jest w 1721 r.¹¹⁰. Jego związek z poprzednim kościołem znalazł swoje odbicie w wyposażeniu wnętrza. Prócz ołtarza głównego, poświęconego z pewnością św. Rochowi, znajdowały się dwa ołtarze boczne: św. Antoniego i nawiązujący zapewne do tradycji ołtarz Narodzenia Najświętszej Marii Panny, może nawet przeniesiony z poprzedniej świątyni.

Po zniszczeniu kościoła pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny korzystał z jego uposażenia kościół pw. św. Rocha, pod którego patronat przeszedł też fundowany w 1655 r. szpital. W 1727 r. Jan Władysław Kunath Wyrozębski, starosta mielnicki, z uwagi na niepełną liczbę ubogich w przytułku zobowiązał się do przekazania części pieniędzy z posiadanych dóbr huszlewskich na wystawienie na gruncie kościelnym domu i rezydencji dla księdza komendarza oraz dobudowanie do budynku szpitalnego izby¹¹¹.

Znaczenie kościoła św. Rocha rosło w miarę popadania w ruinę kościoła farnego. W 1722 r. biskup Stefan Rupniewski skierował do Wyrozębskiego list, w którym zwracał uwagę na zupełną ruinę murowanej świątyni przy zamku, twierdząc, że jest tam „gorzej niż w Szopie Bethleémskiej”¹¹². Groził staroście sądem boskim, o ile ten nie zajmie się jej remontem. Z listu wynika, że starosta wobec poważnych zniszczeń kościoła farnego prosił o fundację nowego. Biskup odłożył decyzję w tej sprawie do czasu wyremontowania już istniejących świątyń.

Z 1726 r. pochodzą opisy dwóch unickich cerkwi¹¹³. Przy cerkwi pw. Zmartwychwstania Pańskiego w 1726 r. trwały prace remontowe. Opis zwraca uwagę na nową dzwonnice i kamienną chrzcielnicę.

Interesujące są informacje o położeniu cerkwi pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny. W 1726 r. drewniana cerkiew stała na „ostrej górze, na placu dawnym, gdzie cerkiew murowana była”¹¹⁴. Sądzić należy, że określenie: „cerkiew murowana” odnosi się do świątyni grodowej, zapewne o charakterze obronnym (być może do cerkwi św. Bogurodzicy). W końcu XVIII w. na istniejącym przy cerkwi cmentarzu wystawiono kaplicę pw. Matki Boskiej Opiekuńczej.

B. Rozwój miasta w XVIII w.

W XVIII w. na dużą skalę zaczęły być wykorzystywane leżące w okolicach Mielnika pokłady kredy. Rozwijający się przemysł wapienniczy znacznie przyczynił się do wyjścia miasta z długotrwałego zastoju. Mielnik stał się najważniejszym ośrodkiem produkcji wapienniczej na Podlasiu. Wapno mielnickie wywożono do Białego-stoku, Brześcia, Kobrynia¹¹⁵. W handlu dopomagało położenie miasta nad Bugiem, dogodnym szlakiem transportowym i komunikacyjnym. Brak inwestycji budowlanych w Mielniku sugeruje, że kapitał organizujący wydobywanie kredy i produkcję wapna nie był miejscowy, a uzyskane dochody lokowano poza miastem. Proces ten należałoby prześledzić badając księgi miejskie wymienionych ośrodków.

Nowe źródło dochodów, jakim była gospodarka wapiennicza, stało się przyczyną odnowienia konfliktu pomiędzy starostą a mieszczanami o korzystanie z lasu miejskiego.

W 1717 r. w dekrete komisarskim zwrócono uwagę, „że teraz mieszczenie i chłopci wapno palą y grunta przez to psują”¹¹⁶. Sąd komisarski zakazał niszczenia ziemi ornej i wycinania lasów. W 1772 r. Stanisław August Poniatowski wydał list napominalny skierowany do Aleksandra Butlera, starosty mielnickiego w latach 1762-1777. Upominał w nim starostę, że ten nie stosuje się do obowiązków względem króla, pozwalając na wyręb lasu obcym, natomiast nie pozwala czynić tego mieszczanom mielnickim. Otrzymali też wtedy mieszczenie glejt na wolny wyręb lasu. Z pozwolenia tego skorzystali nader skwapliwie. Już w 1783 r. Stanisław August Poniatowski zmuszony był wystawić list, skierowany tym razem do mieszczan mielnickich, których oskarżał: „wy nie zważając na wszelkie zakazy i upomnienia urodzonego starosty raczej rządząc się waszą zuchwałością, drzewa z lasów nie tylko starostwa lecz i gruntów naszych nad opał i domową potrzebę ważycie wycinać się

i to końcem jakowegoś zysku po różnych rozwozicie miasteczkach”¹¹⁷. W liście tym przypominał ustanowione warunki korzystania z lasu: „abyście wycinać drzewa oprócz na opał i domową potrzebę raz na tydzień w dniu i m-cu przez starostę wyznaczyć mianym oraz na budowę za uwiadomieniem zwierzchności dworskiej nie ważyli się”¹¹⁸.

Upomnienie to nie odniosło większego skutku. Las szybko zmniejszył swój obszar. W 1789 r. na 122 włóki ziemi należącej do Mielnika 62 włóki zajmował las, w dziesięć lat później jego obszar wynosił zaledwie 3 włóki.

Wraz z ożywieniem gospodarczym nastąpił przestrzenny rozwój miasta. W 1797 r. Mielnik liczył 139 dymów (w tym 4 dworskie i 4 kościoły)¹¹⁹, 822 osoby, w tym dwudziestu dziewięciu rzemieślników: 1 piekarz, 1 bednarz, 1 farbiarz, 1 rzeźnik, 1 rękawicznik, 3 kowali, 2 kuśnierzy, 1 malarz, 1 murarz, 2 krawców, 8 szewców, 1 stolarz, 2 garncarzy, 4 cieśli¹²⁰. Mieszkało też tutaj 48 Żydów, którzy od 1678 r. mogli swobodnie osiedlać się w mieście.

Urząd magistracki, składający się w 1797 r. z dziewiętnastu urzędników, posiadał w tym roku stojący w Rynku nowy ratusz o dwóch izbach. Po raz pierwszy ratusz w Mielniku wzmiankowany jest w 1756 r. – zbierał się w nim „urząd i całe popólstwo”¹²¹. Nowy mógł zostać wystawiony na potrzeby administracji pruskiej. Ratusz mieścił nie tylko salę zgromadzeń – w 1797 r. znajdował się tu również szynk, wzięty warendę przez Żydów – Moszko Herszkowicza i Wolfa¹²². Na przełomie XVIII i XIX w. południową i zachodnią część Rynku zabudowano domami urzędników, a w sąsiedztwie ratusza wzniesiono budynek kancelarii miejskiej¹²³.

Wzrost liczby ludności spowodował ponowne zasiedlenie małych uliczek. W 1768 r. notowana jest uliczka Wypustna, „idąc od Rynku ku Bugowi”¹²⁴, a w 1769 r. ulica Gumienna prowadząca na pola w stronę Radziwiłłówki. Opis miasta z 1797 r. wymienia pięć głównych ulic skupionych wokół Rynku¹²⁵. Byłyby to ulice: Brzeska, Drohicka, Milejczycka, Bielska, „Woskriesienska”.

W końcu XVIII w. rozwija się Przedmieście, znaczenia nabiera Zagórze położone przy trakcie do Drohiczyna. W tych rejonach w XVIII w. znajdowały się kopalnie kredy. Pozostałością po nich są w terenie długie, głębokie jary – wyrobiska. Do kopalń z lasu (położonego w północnej części obszaru miejskiego) prowadziły liczne drogi, którymi wożono drzewo do wypalania wapna. Prusacy, usiłujący wprowadzić kontrolę nad produkcją wapienniczą, projektowali w 1803 r. ich redukcję do trzech dróg wiodących na Rynek, Zagórze, Przedmieście¹²⁶. Plany te nie zostały wprowadzone w życie, o czym świadczy obecny, a zgodny z poprzednim układ sieci dróg polnych na terenie gruntów miejskich¹²⁷.

Pomimo rozwoju Mielnika w XVIII w. jego układ przestrzenny nie podlegał zasadniczym zmianom. Do dziś pozostał widoczny średniowieczny podział miasta na trzy osady powiązane ze sobą traktem Brześć-Drohiczyn.

PRZYPISY

- 1 Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska*, t. I-III, Warszawa 1845.
- 2 *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 6, Warszawa 1885.
- 3 *Miasta polskie w Tysiącleciu* pod red. St. Pazyry, Warszawa 1965.
- 4 Jabłonowski A., *Podlasie*, cz. I-III (dalej: *Podlasie*), w: *Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VI, w: *Źródła dziejowe*, t. XVII, Warszawa 1908-1910; Wiśniewski J., *Rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od końca XIV do poł. XVIII w.*, „Acta Baltico Slavica”, t. I, 1964, s. 115-135; tenże, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny*, „Acta Baltico Slavica”, t. XI, 1977, s. 7-87; Alexandrowicz S., *Powstanie i rozwój miast woj. podlaskiego XV – I poł. XVII w.*, „Acta Baltico Slavica”, t. I, 1964, s. 137-156; tenże, *Powstanie sieci miejskiej Podlasia na tle wczesnych procesów urbanizacyjnych w WXL*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 28, 1980, nr 3, s. 417-427.
- 5 Maroszek J., *Rzemiosła w miastach podlaskich w XV-XVIII w.*, w: *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce*, Wrocław 1976, s. 88-191; Topolski J., *Wpływ wojen potowy XVII w. na sytuację ekonomiczną przykład Podlasia*, w: *Gospodarka polska a europejska w XVI-XVII w.*, Poznań 1977, s. 125-166; Wyrobisz A., *Podlasie w Polsce przedrozbiorowej*, w: *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI-XVIII w.*, Warszawa 1981, s. 173-197; Wawrzyńczyk A., *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV-XVI w.*, Wrocław 1951.
- 6 Jarmolik W., *Rozwój niemieckiego prawa miejskiego na Podlasiu do Unii Lubelskiej 1569*, „Przegląd Historyczny”, t. 78, 1982, z. 1, 2, s. 23-46.
- 7 Alexandrowicz S., *Działania wojenne w XI-XIII wiekach*, w: *Z dziejów wojskowych ziem północno-wschodniej Polski* pod red. Z. Koszyty, Białystok 1986, s. 13-45; Bieniak J., *Państwo Mieclawa. Studium analityczne*, Warszawa 1963.
- 8 *Mielnik. Studium historyczno-urbanistyczne*, oprac. E. Fray, Warszawa 1959, maszynopis PKZ; *Mielnik. Studium historyczno-urbanistyczne*, oprac. B. Tomecka, Warszawa 1978, maszynopis PKZ.
- 9 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK), dz. LVI, M II: *Regestr popisu zamku JKM Mielnika (1545 r.)*, *Regestr spisania zamku mielnickiego (1551 r.)*, *Regestr tegoż zamku mielnickiego rzeczy na gospodarstwo należących (1560 r.)*, *Regestr postanowienia płatów y wszelakich pożytkow czynszowych zamku mielnickiego do skarbu JKM (1560 r.)*, *Lustracje starostw w województwie Mazowieckim, Rawskim, Plockim, Podlaskim położonych (1616 r.)*, *Inwentarz starostwa mielnickiego i losickiego (1551 r.)*, Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: AP-Białystok), Kamera Wojenna i Domen w Białymstoku (dalej: Kamera), *Księgi Wójtowsko-Burmistrzowskie królewskiego miasta Mielnika z lat 1631-1698 i 1742-1780* (dalej: KWBM), Starostwo Powiatowe Bielska Podlaskiego. Referat rolnictwa i reform rolnych 1934-1936, sygn. 162, k. 62. Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: AP-Lublin), Archiwum Woronieckich z Huszlewa (dalej: AWH) *Lauda mielnickie*, sygn. 84, *Chełmski konsystorz grecko-katolicki*, sygn. 780.
- 10 Kwerendę archiwalną przeprowadzono w zasobach Archiwum Diecezjalnego w Siedlcach (dalej: AD-Siedlce) i Archiwum Diecezjalnego w Drohiczynie n. Bugiem.
- 11 *Polnje sobranje ruskich letopisiej*, t. II, *Iputjewskaia letopis'*, Moskwa 1962; Wigand z Marburga, *Kronika*, wyd. E. Racyński; *Sbornik statiej razjasnjajuszczich polskoje dieło po otnoseniju k zapadnoj Rossii*, wyd. S. Szolkowicz, Wilno 1887; *Akty litowsko-russkago gosudarstwa*, t. I, 1390-1529, wyd. M. F. Downar-Zapolski, Moskwa 1899; *Akty izdawaiemyje wileńskoju archeograficzskoju kommissjeju*, Wilno 1908; *Lustracje woj. podlaskiego 1570 i 1576 r.*, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław 1959; Gwagnin A., *Z kroniki Sarmacji Europejskiej*, wyd. K. Turowski, Kraków 1860; Chrapowicki J. A., *Diariusz*, t. I, l. 1656-1664, opr. T. Wasilewski, Warszawa 1978; *Radziwiłł Bogusław. Autobiografia*, opr. T. Wasilewski, Warszawa 1979; Heyduk B., *Dahlbergh w Polsce*, Wrocław 1971; Wasicki J., *Pruskie opisy miast polskich z końca XVIII w.* Departament białostocki, Poznań 1964; Kurczewski J., *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912; *Bojownicy kapłani za sprawę kościoła i Ojczyzny w l. 1861-1915*, cz. II. *Dawna Litwa i Białoruś*, t. IV, opr. P. Kubicki, Sandomierz 1938.

- 12 Archiwum Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Białymstoku (dalej: AKZA-Białystok) I. Górską, *Dokumentacja prac ratowniczych przeprowadzonych w latach 1959-1961*.
- 13 AKZA-Białystok, Rejniewicz Ł., *Dokumentacja badań archeologicznych przeprowadzonych w latach 1985-1987*.
- 14 AP-Białystok, Kamera 2779a, k.15.
- 15 AP-Białystok, Raptularz planu do imperatorskiego miasta Mielnika.
- 16 AP-Białystok, Kamera 2784b, k. 23, *Situations Plan*.
- 17 AP-Białystok, Starostwo Powiatowe Bielska Podlaskiego, sygn. 162, k. 38.
- 18 AGAD, Dział Kartografii AK-98, mapa Województwo Podlaskie, oprac. K. Perthées.
- 19 AGAD, Dział Kartografii 479-1, AK-16, mapa Textora-Sotzmanna.
- 20 Archiwum Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Siemiatyczach (dalej: AODGiK-Siemiatycze), Plany scaleniowe wsi Mielnik.
- 21 Wojewódzkie Biuro Geodezji i Terenów Rolnych, Rejonowy Oddział w Siemiatyczach, Plan glebowo-rolniczy wsi Mielnik w skali 1:5000, 1987.
- 22 AKZA-Białystok, Górską I., *Dokumentacja prac...*; AKZA-Białystok, Rejniewicz Ł., *Dokumentacja badań...*
- 23 *Miasta polskie...*, t. I, s. 271-272.
- 24 PSRL, t. II, *Ipat'evskaja letopis'*, k. 846-847.
- 25 Wigand z Margburga, *Kronika...*, s. 233.
- 26 Wawrzyńczyk A., *Rozwój wielkiej...*, s. 13.
- 27 Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska...*, s. 1288-1292; O lokacji na prawie chełmińskim wzmianki w aktach Kamery, zob.: AP-Białystok, Kamera 2782, Treść całego dokumentu nie jest znana.
- 28 Z 1485 r. pochodzi informacja o porządku funkcjonowania sądu w Mielniku. Kancelaria sądowa ma pracować od rana do południa, po południu nie pracuje. Skład sądu mielnickiego w 1485 r.: Jakub Dowoynowicz – starosta drolicki, Raczek Pucyzki – starosta mielnicki, Stanisław Korczowski – podsędzi, Rafał Saczkowycz, Andrzej Syekyrka, Florian Kamycuszki, Stanisław Patrykoszky, Jakub Kamyenszky, zob. *Sbornik statiej*, s. 80.
- 29 AGAD, ASK, dz. LVI, M. II, *Regestr postanowienia płatów...*, k. 143v.
- 30 ALRG, t. I, s. 99-100, nr 75.
- 31 Tamże, s. 97-98, nr 74.
- 32 AP-Białystok, Kamera 2780, k. 33-34v.
- 33 ALRG, t. I, 97-98, nr 74.
- 34 AP-Białystok, Kamera 2782.
- 35 Wawrzyńczyk A., *Rozwój wielkiej własności...*, s. 230-231.
- 36 Jabłonowski A., *Podlasie*, cz. II, s. 77.
- 37 Papè F., *Aleksander Jagiellończyk*, Kraków 1949, s. 47-50.
- 38 Jabłonowski A., *Podlasie*, cz. II, s. 78.
- 39 Opis zamku zob.: AGAD, ASK, dz. LVI, M II, *Regestr popisu zamku JKM Mielnika (1545)*, k. 87-91v; *Regestr spisania zamku mielnickiego (1551)*, k. 1-5.
- 40 Powierzchnia placów zob.: AGAD, ASK, dz. LVI, M II, *Regestr tegoż zamku mielnickiego rzeczy na gospodarstwo należących*, k. 184.
- 41 AGAD, ASK, dz. LVI, M II, *Regestr popisu zamku...*, k. 89.
- 42 Tamże, *Regestr spisania zamku...*, k. 4.
- 43 AKZA-Białystok, Rejniewicz Ł., *Dokumentacja badań...*
- 44 AGAD, ASK, dz. LVI, M II, *Regestr popisu zamku...*, k. 91v.
- 45 Tamże, *Regestr tegoż zamku...*, k. 187-187v.
- 46 AP-Białystok, Kamera 2782.
- 47 Jabłonowski A., *Podlasie*, cz. III, s. 128; O folwarku w Nosowie pisze A. Wawrzyńczyk, *Rozwój wielkiej własności...*, s. 26-27.
- 48 AGAD, ASK, dz. LVI, M II, *Regestr postanowienia płatów*, k. 122-126.
- 49 AP-Białystok, Kamera 2780, k.33-34v.
- 50 Jabłonowski A., *Podlasie*, cz. I, s. 61-62.
- 51 AP-Białystok, 2780, k. 33-34v.

- 52 AGAD, ASK, dz. LVI, M II, *Regestr spisania zamku...*, k. 12v.
- 53 Tamże, k. 12v Opis miasta w 1560 r., zob.: AGAD, ASK, dz. LVI, M II, *Regestr postanowienia płatów...*
- 54 Gwagnin A., *Z kroniki Sarmacji Europejskiej*, wyd. K. Turowski, Kraków 1860, s. 27.
- 55 Stanisław Niemira s. Szczęsnego w 1539 r. posiadał Ostromęczyn i Kamionkę, a w 1548 r. otrzymał od Zygmunta Augusta dobra i wieś Niwice (od 1616 r. Niemirów).
- 56 Położenie nadania Bohdana Nadmuskiego jest nieznane. Prawdopodobnie weszło w końcu XVI w. w skład dóbr Niemirów.
- 57 Osłowo-folwark wójtów mielnickich.
- 58 Bór znajdujący się pod zarządem starostów mielnickich, a graniczący prawdopodobnie od 1560 r. z lasem miejskim.
- 59 Grunta wsi Sutno, wchodzące później w skład dóbr Niemirów.
- 60 Dokładne położenie zaścianka nie jest znane.
- 61 Wajków – folwark probostwa mielnickiego.
- 62 Mowa o ogrodach leżących między Krzywczycami a folwarkami miejskimi.
- 63 AGAD, ASK, dz. LVI, M II, *Regestr postanowienia płatów...*, k. 150v.
- 64 Tamże, k. 137.
- 65 Zieleniewski J., *Pomiara włóczna w okręgu miejskim Bielska Podlaskiego w latach 1560-1563. Próba rekonstrukcji miejskiej struktury polnej (maszynopis)*, s. 15.
- 66 AGAD, ASK, dz. LVI, M II, *Regestr postanowienia płatów...*, k. 151v.
- 67 Tamże, k. 151v.
- 68 *Sbornik statiej...*, s. 107.
- 69 AGAD, ASK, dz. LVI, M II, *Regestr tegoż zamku...*, k. 184.
- 70 Fakt ten wspominają mieszczenie mielniccy w początkach XVII w., patrz AP-Białystok, Kamera 2782.
- 71 AGAD, ASK, dz. LVI, M II, *Regestr tegoż zamku...*, k. 185v.
- 72 Maroszek J., *Siemiatycze jako ośrodek dóbr ziemskich w XV-XVIII w. (do 1801 r.)*, w: *Studia i materiały do dziejów Siemiatycz*, Warszawa 1989, s. 13.
- 73 AGAD, ASK, dz. LVI, M II, *Regestr tegoż zamku...*, k. 185v.
- 74 Tamże, *Regestr postanowienia płatów...*, k. 151.
- 75 Maroszek J., *Siemiatycze jako...*, s. 17-18.
- 76 AGAD, ASK, dz. LVI, M II, *Regestr tegoż zamku...*, k. 184.
- 77 Tamże, *Rewizja zamku mielnickiego (1578)...*, k. 36.
- 78 Jabłonowski A., *Podlasie*, cz. III, s. 44.
- 79 *Sbornik statiej...*, s. 107.
- 80 AP-Białystok, Kamera 2782.
- 81 AD-Siedlce, sygn. 151, List Władysława IV do Krzysztofa Wiesiołowskiego, marszałka nadwornego WXL, starosty mielnickiego, tykocińskiego.
- 82 Tamże.
- 83 *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), Wrocław 1977, t. XXII, s. 802-803.
- 84 Niesiecki K., *Herbarz polski*, Lipsk 1842, t. IX, s. 325.
- 85 Kurczewski J., *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912, s. 375.
- 86 Chrapowicki J. A., *Diariusz...*, s. 86.
- 87 Bogusław Radziwiłł, *Autobiografia...*, s. 60.
- 88 Chrapowicki J. A., *Diariusz...*, s. 87.
- 89 Heyduk B., *Dahlbergh w Polsce...*, s. 68.
- 90 AP-Białystok, Kamera 2782.
- 91 AP-Lublin, AWH, 84, *Lauda mielnickie*, k. 9-19.
- 92 Topolski J., *Wpływ wojen...*, s. 151.
- 93 AP-Białystok, Kamera 2782.
- 94 Tamże.
- 95 AP-Lublin, AWH, 84, k. 68.
- 96 Tamże, k. 68.
- 97 AP-Białystok, Kamera 2779a.

- 98 AP-Lublin, AWH I-4, Zniszczenia w Mielniku 1658, k. 3.
- 99 Tamże, AWH, 84, Lauda mielnickie, k. 119.
- 100 „Volumina Legum” t. V, 1678, s. 284 i 234-235.
- 101 „Volumina Legum” t. V, 1678, s. 284.
- 102 AP-Lublin, AWH 84, Lauda mielnickie, k. 256.
- 103 Tamże, k. 264.
- 104 Tamże, k. 268-268a.
- 105 Tamże, k. 268-268a.
- 106 AP-Lublin, AWH 39, k. 1.
- 107 AP-Lublin, AWH 105, Rejestr pogłównego 1717.
- 108 Dziś w tym miejscu przy ulicy Brzeskiej stoi kaplica pw. św. Rocha.
- 109 AP-Białystok, Kamera 2782.
- 110 AP-Lublin, AWH 84, Lauda mielnickie, k. 264.
- 111 AP-Lublin, AWH-I-71, Szpital w Mielniku, k. 18.
- 112 Tamże, k. 37-38.
- 113 AP-Lublin, Chełmski konsystorz..., k. 139v-140.
- 114 Tamże, k. 139v-140.
- 115 Maroszek J., *Rozwój rzemiosła...*, s. 100.
- 116 Tamże.
- 117 Tamże.
- 118 Tamże.
- 119 Były to dwa kościoły katolickie: św. Rocha i farny oraz dwie cerkwie unickie: pw. Narodzenia NMP i pw. Zmartwychwstania Pańskiego.
- 120 Wąsicki J., *Pruskie opisy miast...*, s. 80-81.
- 121 AP-Białystok, KWBM nr 48, t. II, k. 22.
- 122 AP-Białystok, Kamera 2780.
- 123 AP-Białystok, Kamera 2784b, k. 23, *Situations Plan*.
- 124 AP-Białystok, KWBM, nr 48, t. II, k. 55.
- 125 Wąsicki J., *Pruskie opisy miast...*, s. 80.
- 126 AP-Białystok, Kamera 2779b.
- 127 Porównaj: AP-Białystok, Raptularz planu... i AODGiK – Siemiatycze, Plan glebowo-rolniczy wsi Mielnik z 1987 r.

Starostowie mielniccy

1388 r. –	występuje „Sanco de Melnyky...” ¹
1485 r. – ?	Raczko Pucyczki ²
1493 r. – ?	Rafał Mleczo de Czaple ³
1499-1533 r.	Niemira Grzymalicz, zm. w 1533 r. ⁴
10 XI 1533-1535 r.	Mikołaj Andruszewicz ⁵
1537-1549 r.	Nikodem Janowicz Świejko ⁶
od 17 VIII 1549 r. – ?	Bohdan Siemaszko ⁷
1551, 1554, 1557 r.	Jan Irzykowicz ⁸
1559, 1565 r.	Jarosz Korycki, zm. w 1566 r. ⁹
1566 r. – ?	Grzegorz Wołłowicz ¹⁰ (notowany jest jako starosta już przed 1566 r. ¹¹)
8 IX 1567 – 1576 r.	Maciej Sawicki (zrezygnował w 1576 r.; jako starosta mielnicki wymieniany jeszcze 20 IX 1576 r. ¹²)
1576 – 25 XII 1611 r.	Wojciech Sawicki ¹³
1611-1625 r.	Wojciech Niemira ¹⁴
1626 – 19 IV 1637 r.	Krzysztof Wiesiołowski ¹⁵
25 IV 1637 – 19 VI 1646 r.	Mieczysław Mleczo ¹⁶
19 VI 1646 – 21 IV 1665 r.	Wojciech Emeryk Mleczo ¹⁷
21 IV 1665 – 1667 r.	Stanisław Mleczo ¹⁸
1667, 1669, 1672, 1673, 1682 r.	Kazimierz Cieciszewski ¹⁹
1689, 1697, 1701, 1702 r.	Jan Seweryn Cieciszewski ²⁰
1709-1711 r.	Szymon Jurski ²¹
1712-1722 r.	Jan Władysław Kunath Wyrozębski ²²
1722 r.	Tomasz Wyrozębski ²³
1727 r.	Michał Sapięha ²⁴
1762-1777 r.	Aleksander Butler ²⁵
1777, 1791, 1797, 1800, 1807 r.	Adam Szydłowski ²⁶

PRZYPISY

1 *Codex privilegiorum Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1386-1430* (zebrał i wydał Jerzy Ochmański, Warszawa, Poznań 1986, dok. nr 9, s. 15-16.

2 *Zapiski Siewiero-Zapadnego otdiela impieratorskogo-russkogo gieograficzeskogo*, książka 4, 1913, Wilno 1914, nr 2, s. 185-186.

3 „Miesięcznik Heraldyczny”, t. V, s. 122.

4 Boniecki A., *Poczet rodów w WXL w XV i XVI w.*, Warszawa 1887, s. XXXIV.

5 Tamże, s. XXXIV.

6 Tamże, s. XXXIV.

7 Tamże, s. XXXIV.

- 8 Jabłonowski A., *Podlasie*, cz. III, s. 246.
- 9 Tamże, s. 246.
- 10 Tamże, s. 246.
- 11 AGAD, Kapicjana, p. 10, s. 98.
- 12 *Metriculorum Regni Poloniae Summarie*, t. V, nr 10116; Boniecki A., *Poczet...*, s. XXXIV; AP-Białystok, Kamera 2784b, k. 92-92v.
- 13 Boniecki A., *Poczet...*, s. XXXIV.
- 14 PSB, t. XXII, s. 802-803.
- 15 Niesiecki K., *Herbarz polski...*, s. 325; Mościcki H., *Białystok: Zarys historyczny*, Białystok 1933, s. 15-16.
- 16 PSB, Wrocław 1976, s. 398.
- 17 PSB, t. XXI, s. 400-401.
- 18 Tamże, s. 400-401, Żychliński (*Złota księga szlachty polskiej*, R. II, Poznań 1880) podaje, że w 1665 r. z chwilą objęcia województwa podlaskiego Wojciech Emeryk Mleczeko zrzekł się starostwa grodowego na rzecz Stanisława Mleczo. Ten zrzekł się starostwa w 1667 r., a wojewoda darował je Wojciechowi Mleczo s. Stanisława. Jednak wobec jego niepełnoletności na stanowisko to mianowany został Kazimierz Cieciszewski.
- 19 AP-Lublin, AWH, Lauda mielnickie, 84, k. 20, 24, 44, 50, 296.
- 20 AP-Lublin, AWH, Lauda mielnickie, 84, k. 19, 75, 143, 161.
- 21 Tamże, k. 236, 256, 270.
- 22 Tamże, k. 279, 299, 33, 390.
- 23 Tamże, k. 430.
- 24 Tamże, k. 435.
- 25 PSB, Kraków 1935, t. I, s. 150.
- 26 AP-Białystok, Kamera 2780, k. 40v; Kamera 2782; Kamera 2779a.